

КВАНТАТЫЎНЫ ПАКАЗЧЫК 'МНОГА' БЕЛАРУСКІХ ФРАЗЕАЛАГІЗМАЎ АБ УЖЫВАННІ НАПОЯЎ

В. А. Ляшчынская (Гомель, Беларусь)

Адной з важных прыкмет дзеяння чалавека паводле ўжывання спіртных напояў, што адлюстраваны ў фразеалагізмах беларускай мовы, з'яўляецца колькасны паказчык як важнейшая характарыстыка такога дзеяння чалавека. Выдзяляецца цэлая група прыслоўных фразеалагізмаў, якія характарызуюць, даюць ацэнку менавіта і найперш колькаснаму паказчыку ў яго процілегласці такой адметнай прыкметы гэтага дзеяння, інтэнсіўнасці яго праяўлення. Асабліва разнастайна і шматліка прадстаўлены дыялектныя фразеалагізмы з агульным значэннем 'многа, празмерна', якія выяўляюць негатыўную ацэнку і спалучаюцца з дзеясловамі-кваліфікатарамі *напіцца, набрацца* і пад. Заўважым, што фразеалагізмы гэтай семантыка-граматычнай групы прадстаўлены ў асноўным двума тыпамі структуры, а іх вобразы, абраныя вобразы-эталоны вызначаюцца падкрэсліваннем павелічэння, гіпербалізацыяй гэтай характарыстычнай прыкметы названага дзеяння.

Некалькі прыслоўных фразеалагізмаў па структуры суадносяцца з простым сказам з выкарыстаннем экспрэсіўна-эмацыянальнай часціцы *аж* для ўзмацнення і падкрэслівання сілы праяўлення прыкметы дзеяння: *аж бацвінне праз вушы лезе* (Д-2020: 34) [1], *аж бурак праз вушы лезе* (Д-2020: 60) – 'залішне многа, празмерна (напіцца)', *аж праз вушы лезе* – 'празмерна многа (з'есці, выпіць)' (Д-2020: 114). У аснове названых фразеалагізмаў ляжыць выбар блізкіх паміж сабой лексем-кампанентаў *бурак* ці *бацвінне* або ўвогуле падразумяваецца гарэлка, што абумоўлена асацыятыўнай сувяззю паміж гэтай гароднінай і спіртным напоем, якім чалавек залішне злоўжывае, празмерна выпівае, напіваецца.

Першая асацыяцыя – гэта колер бурака, яго выгляд ці ежы з буракоў і знешні выгляд чалавека ў выніку празмернасці ўжывання гарэлкі, паколькі вядома, што ад выпівання спіртнога напоя, яшчэ і празмернага, змяняецца колер твару, ён не такі, як звычайна, што і выяўляецца пры ўспрыманні вобразаў названых адзінак. Фразеалагізмы выкарыстоўваюцца для выражэння іранічных адносін да чалавека, што выпіў празмерна, занадта многа, напрыклад: *Рая была ў Якубовічах, напілася бурачанкі аш бурак праз вушы лезе.* (Д-2020: 60).

Тут кожны кампанент фразеалагізма пры іх спалучэнні ў адно цэлае даносіць дадатковую інфармацыю, ці іх выбар абумоўлены дадатковым культурным зместам, інфармацыйным фонам. Вядома, што адной з сыравін для вырабу спіртных напояў з'яўляюцца буракі. Як вынік гэтага ў народных гаворках Гродзеншчыны адзначаецца нават лексема *бурачанка* як мясцовая назва гарэлкі ці спіртнога напоя хатняга ці заводскага вырабу менавіта з буракоў. Адным з паказчыкаў чалавека, які многа, залішне выпівае, з'яўляецца чырвоны колер твару, і бурак, як вядома, вызначаецца сваім адметным колерам. На такім інфармацыйным фоне становіцца зразумелым асацыятыўная сувязь выгляду (паводле колеру твару) ужывальніка напоя ў высокай ступені з бураком, з празмернасцю ўжывання гарэлкі-бурачанкі, паколькі чырвань залівае твар аж да вушэй, што дазваляе адзначыць нерэальны вобраз і скарыстанне прыёму гіпербалізацыі: *бурак-гарэлка як бурачковы колер твару лезе з вушэй.* Важным сродкам абазначэння высокай ступені меры, колькасці выпівання, узмацнення ўсяго выразу служыць скарыстаная эмацыянальна-экспрэсіўная часціца *аж*.

Названыя дыялектныя фразеалагізмы суадносяцца з раслінным кодам культуры праз кампаненты *бурак* ці *бацвінне* і з саматычным праз кампанент-саматызм *вушы*, якія ў складзе фразеалагізмаў набываюць да свайго звычайнага значэння яшчэ і новыя культурныя сэнсы. Вобразы фразеалагізмаў з імі ў канструкцыі ўзмацняльнага сказа даводзяць жарт, насмешку, іронію, ілюструюць народную назіральнасць, кемлівасць, трапнасць найменняў і вастрыню ацэнкі пры ўтварэнні новых адзінак. А ў выніку гэта яшчэ новыя адзінкі і адметныя вобразы,

якія па-новаму даводзяць высокую ступень колькасці выпітага, тое, што выражаецца семай ‘многа’, ‘занадта’, ‘вельмі’, ‘празмерна’, напрыклад: *Во даў Язэпчык сёня – аш бацьвіня праз вушы лезя!* (Д-2020: 34); *Напіўся аш праз вушы лезя, стаяць на нагах ні можа, і яшчэ мала.* (Д-2020: 114). Разам з тым фразеалагізм *аж <бацьвінне / бурак> праз вушы лезе*, утрымліваючы новую інфармацыю, выяўляе адметную прыкмету колеравай ацэнкі твару чалавека пры ап’яненні, празмерным выпіванні, што пры агульнасці значэння з сінанімічнымі фразеалагізмамі гэтай групы ўплывае на выбар кожнага з іх для дакладнасці абзначэння і ўжывання ў маўленні.

Да папярэдніх далучаецца аднаструктурны фразеалагізм *аж праз вочы лезе каму – ‘хто-н. знаходзіцца ў стане празмернага ап’янення’* (Д-2020: 97), дзе абраны другі саматычны кампанент вызначэння празмернасці ўжывання спіртнога – вочы, што сведчыць пра яшчэ адзін паказчык-сімвал чалавека як спосаб ці інструмент вызначэння і рэагавання на такую колькасць выпітага, калі чалавек ужо перапоўнены гэтай гарэлкай і яна «лезе» праз вочы. Зразумела, што тут мае месца і асацыятыўная сувязь з выглядам чалавека, які перабраў, асабліва выразным паказчыкам чаго выступаюць вочы, якія звычайна становяцца шклянымі, нярэдка чырвонымі, дзікімі, не такімі, як звычайна. Напрыклад: *Стары, досіць піць, аж праз вочы ўжо лезе, і так п’яны.* (Д-2020: 97).

Найбольш прыслоўных фразеалагізмаў гэтай тэматычнай групы, якія па структуры суадносяцца з параўнальным зваротам. Іх значна больш (выяўлена 15 адзінак), і яны абавязаны сваім паходжаннем фразеалагізацыі параўнанняў, якія з’яўляюцца народнымі вобразамі-эталонамі для прадстаўлення такой прыкметы, як вялікай і нават празмернай колькасці выпітага спіртнога чалавекам. Пры гэтым выяўленыя кампаратыўныя фразеалагізмы ілюструюць розныя ўніверсальныя прынцыпы ўтварэння фразеалагізмаў у залежнасці ад абранага вобраза-эталона.

Так, сярод кампаратыўных фразеалагізмаў выдзяляюцца тыя, што прадстаўляюць вобразы-эталоны высокай меры ўжывання спіртнога чалавекам праз параўнанне яго з хатнімі жывёламі, якія перабралі чаго-небудзь і выбар якіх абумоўлены ведамі і назіраннямі чалавека за гэтымі істотамі, а яшчэ і неабходнасцю выражэння псіхікі чалавека, які свае прыкметы пераносіць на жывёл. Гэта фразеалагізмы *як кот валяр’янкi набрацца* – ‘вельмі многа, празмерна (напіцца спіртнога)’, *як кот маслянкі напіцца* і пад. – ‘залішне, празмерна (напіцца спіртнога)’ (Д-2020: 269), *як свіння брагі набрацца* – ‘вельмі многа, празмерна’ (Д-2020: 473), *як Мурза заціркі / маслянкі / жому / кішак / костак набрацца* і пад. – ‘вельмі моцна (набрацца, напіцца і пад.)’. Пра п’янага’ (Д-2020: 327), *як свіння мыла набрацца* і пад. – ‘празмерна (напіцца)’ (Д-2020: 474) і *як / што свіння гразі* – ‘празмерна (напіцца)’ (Ю-1977: 243) [2]. Вобразы гэтых фразеалагізмаў для выяўлення пэўных адзнак чалавека праз вобразы жывёл выяўляюць устойлівыя асацыяцыі з пэўнай уласцівасцю, з аднаго боку, чалавека, з другога – жывёлы, але яны выразна сведчаць пра антрапаморфны характар фразеалогіі, калі прадстаўнікоў жывёльнага свету чалавек надзяляе сваімі рысамі і прыкметамі. Названыя фразеалагізмы ілюструюць перанос чалавекам сваіх якасці на жывёл для прадстаўлення ў другасных вобразных адзінках прыкметы, каб адпаведным чынам не столькі абзначыць, колькі найперш ацаніць, выразіць адносіны да гэтага. І ў залежнасці ад абранага вобраза прадстаўніка жывёльнага свету ды яшчэ з пэўным відам іх «напою» выяўляюцца розная ступень негатыву і ацэнкі і пэўныя нюансы адносін і прадстаўлення.

Так, калі вобразам-эталонам абраны кот, які дапаў да валяр’янкi ці да маслянкі і ў выніку перабраў, занадта многа ўжыў, то такія фразеалагізмы служаць для выражэння неадабрэння, паколькі тут выяўляецца ці акцэнтуюцца яшчэ ўвага на шкодніцтве ката, які дабраўся да валяр’янкi ці маслянкі, і празмернасці іх ужывання; калі ж абрана свіння, што дапала да брагі ці мыла або гразі, то градус неадабрэння ўзрастае да асуджэння, агіды, і фразеалагізмы з гэтым вобразам-эталонам праз кампанент *свіння* выкарыстоўваюцца ўжо як грубыя і абразлівыя ў адносінах да вобразнага вызначэння такой меры, такой празмернай колькасці выпівання

спіртнога чалавекам. Таму кожная адзінка мае сваё назначэнне, сваё месца выкарыстання і патрабуе свой кантэкст, свой стыль выкладу. Параўн., напрыклад: *Алі набраўся, як кот валяр'янкi, ледва ногi трымаюць. Ты паглядзі на яго, нарэзаўся як кот маслянкi, языком ні варочая.* (Д-2020: 269) і *Набраўся як свiня брагi.* (Д-2020: 473); *На нагах ні стаіць, ідзе і падая, наеўся як свiня мыла.* (Д-2020: 474); *Ныбярэцца гарелішчы як свiньня гразі, тады ідзець, вуліцу уперік меріць.* (Ю-1977: 243).

Параўнанне з пэўнымі прадстаўнікамі людзей як асновы для прадстаўлення замацаванага вобраза-эталона і ўтварэння фразеалагізма з прыкметай колькаснага паказчыка гэтага дзеяння – гэта яшчэ адзін адбор кампанентаў для разнастайнасці, па-першае, прадстаўлення гэтай прыкметы дзеяння чалавека, па-другое, для выражэння рознай ступені негатыву і характарыстыкі адносін да гэтага, па-трэцяе, як можна меркаваць, для вызначэння нацыянальна-культурнай адметнасці праз прадстаўленыя вобразы-эталоны. І такія кампаратыўныя адзінкі яшчэ раз падкрэсліваюць дзеянне ў фразеалогіі прынцыпу антрапацэнтрычнасці, калі кампаратыўныя фразеалагічныя адзінкі абазначаюць розныя прыкметы дзеянняў чалавека, а ў аснове вобраза-эталона выступае сам чалавек.

І такім вобразам-эталонам у створаных новых адзінках беларускай мовы з'яўляецца шавец, за якім у народным уяўленні замацавана такая асаблівасць, такая адметная прыкмета на аснове яго звычайнага п'янства ці такая пастаянная прыкмета чалавека, які занадта многа ўжывае спіртнога. Для параўнання нагадаем, што ва ўкраінскай мове маецца дзеяслоўны фразеалагізм *пия като казак* (піць як казак) – 'беспрабудна напівацца' [3, с. 95], што яскрава сведчыць пра адметны нацыянальны вобраз-эталон.

У беларускай мове гэта два фразеалагізмы з абраным апелятывавам як найменнем чалавека паводле віду занятку, які скарыстаны як вобраз-эталон фразеалагізмаў: *як шавец напіцца* – 'залішне, празмерна' і *як шавец на Божа цяля напіцца* – 'залішне, празмерна' (Д-2020: 577), дзе лексема *шавец* у сваім свабодным выкарыстанні абазначае 'майстар па шыццю і рамонту абутку' [4, с. 340].

У другім фразеалагізме маюцца яшчэ дадатковыя кампаненты, якія адрасуюць да часу ці прычыны такога празмернага ўжывання спіртнога шаўцом як своеасаблівая ці законная норма, правіла, бо ў гэты дзень шавец не працуе. Тут найменне *на Божа цяля* звязана з народным выразам, што скарыстаны яўна пад уплывам польскай мовы, дзе *Boże Cialo* – 'свята Цела Божага' [1, с. 577]. Фразеалагізм даводзіць дадатковую інфармацыю: чалавек празмерна многа ўжывае спіртное, якое «вымяраецца» той колькасцю, што ўжывае шавец у дзень свята Цела Божага, калі, як кажуць, і Бог вялеў, выражаючы такім вобразам, як можна меркаваць, насмешку, іронію, сарказм ці нават выразнае асуджэнне.

А яшчэ адным прататыпам вобраза-эталона абраны чалавек праз выкарыстанне субстантываванага назоўніка дурны – *як дурны мыла напіцца, набрацца* і пад. – 'вельмі многа, празмерна' (Д-2020: 183).

Ва ўсіх названых фразеалагізмах у залежнасці ад вобраза-эталона выяўляецца ступень негатыву, якую даводзіць кожная адзінка: калі параўнанне з шаўцом, то гэта выражэнне неадабрэння, гэта нядобра (*П'е гарэлку як шавец*), і нават калі гэта звязана з святочным днём, ці хутчэй параўнанне з такой колькасцю ўжывання менавіта шаўцом, што абумоўлена ці звычайна менавіта на свята. Калі вобразам-эталонам выступае дурны як найменне неразумнай асобы, што яшчэ падмацоўваецца і залежным кампанентам *мыла, гразь*, якога набраўся такі чалавек і якое ўвогуле не з'яўляецца ўжывальным у ежу, не датычыць напойў, а ён гэтага занадта многа ўжыў, то гэтыя фразеалагізмы скарыстоўваюцца ўжо для выражэння высокай ступені асуджэння, негатыву і выступаюць абразай праз пейяратыўную лексему *дурны* (*Набраўся як дурны мыла, аж дарогі перат сабой ні бачыць.*), што зусім зразумела і адпаведна сімволіцы і эталанізацыі названых лексем-кампанентаў ці тых вобразаў-эталонаў.

Тры дыялектныя кампаратыўныя фразеалагізмы аб'яднаны агульным значэннем 'вельмі многа (піць)', агульным вобразам, у аснове якога параўнанне з аб'ёмам бочкі як ёмкасці вялікіх

памераў: *піць як у бочку ліць* (Д-2020: 56), *як / што ў бочку* (Ю-1977: 245) і *як / што ў бяздонную бочку* (Ю-1977: 245). І кожны з іх выступае з невялікім удакладненнем, мае празрыстую матывацыю праз параўнанне з вялікай колькасцю, якую звычайна наліваюць у бочку, якая можа быць бяздоннай (узгадаем фразеалагізм *бочка без дна* як найменне-характарыстыка чалавека-п'яніцы ці пражоры). Менавіта гэта пераносіцца на аб'ём, колькасны паказчык ці тую прыкмету дзеяння чалавека, які празмерна, многа п'е, што, зразумела, асуджаецца, негатыўна ацэньваецца. Напрыклад: *Але ш ён п'е як у бочку лье.* (Д-2020: 57); *Што ў бочку жлукуціць, айдзе ў ім толькі дзяецца.* (Ю-1977: 245). Такого тыпу фразеалагізмы ілюструюць яшчэ адзін універсальны прынцып утварэння кампаратыўных фразеалагізмаў у розных мовах – бытацэнтрычны, калі ў якасці вобразаў-эталонаў абіраюцца найменні прадметаў быту [5].

Да названых кампаратыўных фразеалагізмаў далучаюцца яшчэ дзве адзінкі: *як / што цымант / цэмант воду цягнуць* – ‘вельмі многа і часта (піць, напівацца віна, гарэлкі)’ (Д-2020: 558-559) і *як вуж піць* і пад. ‘вельмі многа і прагна’ (Д-2020: 108). Кожная адзінка мае свае «дэталі», што даводзяць іх вобразы, абраныя словы-кампаненты як вынік прадстаўленых вобразаў-эталонаў. На першы погляд, пры ўспрыманні фразеалагізмаў адсутнічае матывацыя і сувязь ‘значэнне – вобраз’. Але гэта толькі на першы погляд.

Так, веды пра цэмент як аснову раствору, для падрыхтоўкі якога патрэбна вада, ды яшчэ ў вялікай колькасці, што паступова дабаўляецца да цэменту і замешваецца, каб прыгатаваць такі будаўнічы раствор, эталонам абраны цэмент для параўнання і вобразнага прадстаўлення магчымасці ўжывання ў вялікай колькасці спіртнога напой чалавекам. У выніку пры параўнанні і асабліва пры спалучэнні з суправаджальным дзеясловам-канкрэтызатарам *цягнуць* узнікае новая карцінка: чалавек, які цягне спіртное без меры і часта, любіць гэта, напрыклад: *Што да воткі, то цягня як цымант воду. Я думала, што ён ні п'е, ажно й ён цягне як цэмент воду.* (Д-2020: 558-559).

Тое ж датычыць і параўнання колькасці выпітага чалавекам з вужом, дакладней з той прагнасцю і колькасцю ўжывання чалавекам гарэлкі праз параўнанне з вужом, які, несумненна, на аснове назірання чалавека за гэтым паўзуном ці ўяўленнем праз суаднесенасць месца вужа і воднага аб'екта, прагна і многа п'е вады, напрыклад: *Каб мужчына, а гэта ж жонка, і так цягне як вуж, і не п'яна. От даў Бог памочніцу – ха-ха-ха!* (Д-2020: 108).

Як відаць, дзякуючы разнастайным народным вобразам-эталонам кампаратыўных фразеалагізмаў, дзе параўнанне жывёл, жывых істот, прадметаў, з'яў, асоб, што вызначаюцца празмернасцю ўжывання чаго-небудзь, пераносіцца на чалавека, які многа, празмерна выпівае спіртнога, у выніку чаго атрымліваем «сумеснае бачанне дзвюх карцінак» (В. Г. Гак). Вобразы-эталоны кампаратыўных фразеалагізмаў у многіх выпадках выконваюць інтэнсіфікацыйную функцыю, што дасягаецца двайным прадстаўленнем колькаснай прыкметы дзеяння чалавека па ўжыванні спіртных напой многа, празмерна, часта, прагна: праз суправаджальны дзеяслоў *напіцца, набрацца*, які называе дзеянне чалавека ў яго празмерным вымярэнні – ‘дайсці да стану ап'янення’, а параўнальны зварот пры ім – другі ўзмацняльны паказчык, інтэнсіфікатар першага (*напіцца як дурны, як свіння* і інш.).

Такім чынам, прыслоўныя фразеалагізмы з квантатыўным паказчыкам ‘многа, празмерна’ ў беларускай мове ўтвораны для вызначэння негатыўнай ацэнкі, гэта яшчэ адзін паказчык, ілюстрацыя імкнення ў фразеалогіі да адмоўнага полюса, да адлюстравання і трансляцыі ў часе і прасторы таго, ад чаго трэба адмаўляцца, таго, што не пасуе чалавеку, не адпавядае яму і падпадае пад крытыку ці насмешку.

Бібліяграфічны спіс

1. Д-2020 – Даніловіч, М. А. Слоўнік дыялектнай фразеалогіі Гродзеншчыны / М. А. Даніловіч. – Гродна : ГрДУ, 2020. – 607 с.

2. Ю-1977 – Юрчанка Г. Ф. Слова за слова (Устойлівыя словазлучэнні ў гаворцы Мсціслаўшчыны) / Г. Ф. Юрчанка. – Мінск : Навука і тэхніка, 1977. – 272 с.
3. Мізін, К. І. Німецько-український фразеологічний словник (усталені порівняння) / К. І. Мізін. – Вінниця : Нова книга, 2005. – 304 с.
4. ТСБМ-1984 – Тлумачальны слоўнік беларускай мовы: У 5-ці т. Т. 5. Кн. 2 : У – Я / [Рэд. тома М. Р. Суднік]. – Мінск : Выд-ва Беларус. Сав. Энцыклапедыі, 1984. – 608 с.
5. Селіванова, О. Нариси з української фразеології (психокогнітивний та етнокультурний аспекти) / О. Селіванова. – К., Черкаси : Брама, 2004. – 276 с.

ОСОБЕННОСТИ ПРЯМОГО И КОСВЕННОГО ВЛИЯНИЯ НОМИНАЦИЙ ИТАЛЬЯНСКОЙ ЭТИМОЛОГИИ НА ЛЕКСИЧЕСКУЮ СИСТЕМУ РУССКОГО И БЕЛОРУССКОГО ЯЗЫКОВ

А. О. Маковский (Минск, Беларусь)

Тесное и длительное взаимодействие восточнославянских этносов (русского и белорусского) с западными странами, в том числе с Италией, способствовало активному взаимовлиянию лексических систем этих народов. Первые русско-итальянские контакты берут начало ещё в XIV в [1, с. 77] и продолжают по настоящий момент. Результатом стало пополнение систем русского языка и соседнего белорусского итальянскими лексическими заимствованиями, которые, осваиваясь в языках-реципиентах, включаются в синтагматические и парадигматические отношения наравне с исконной лексикой [2, с. 96].

При этом можно выделить два вида влияния иноязычной лексики на систему языка-реципиента: прямое и косвенное. Прямое представляет собой случаи непосредственного участия иностранного языка в создании заимствуемой номинативной единицы. К этому типу относятся как случаи непосредственного заимствования (из языка-донора), так и опосредованного (через промежуточный язык-посредник).

Косвенное включает в себя два подтипа. Первый предполагает выполнение иностранным языком роли посредника в процессе заимствования, когда сама номинация создаётся в другом языке, но в процессе заимствования преломляется через систему языка-посредника, освоение в котором может оказывать влияние на формальные показатели такой лексики (изменение флексии, ударения и др.). Второй подтип косвенного влияния связан с выполнением иностранным языком роли производящей базы (языка-этимона) при образовании дериватов в рамках других языков. При этом сами производные, являясь продуктом культуры языка деривации, сохраняют иноязычный этимологический компонент как часть культуры языка-этимона.

Определение соотношения и характера прямого и косвенного влияния итальянского языка на лексическую систему русского и белорусского языков является необходимой предпосылкой для понимания развития систем данных языков в условиях межнациональных контактов.

Исследование базируется на корпусе лексем итальянской этимологии, отобранных из русских и белорусских лексикографических источников: «Беларуска-русага тлумачальнага слоўніка новых слоў і новых значэнняў слоў» В. И. Уласевич и Н. М. Довгулевич [3], «Слоўніка іншамоўных слоў» А. М. Булько [4], «Словаря иностранных слов современного русского языка» Т. В. Егоровой [5]. Несовпадения в составе русского и белорусского корпусов, вызванные индивидуальными особенностями основных лексикографических источников, компенсировались посредством дополнения материала данными лексикографических